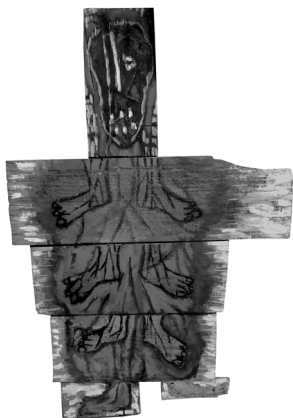

HERMANN RÓBERT

1848–49 JELENTŐSÉGE A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN

**„nem minden ez, mi az
egész nemzet jövődö-
jét magában foglalná,
hanem alapja jövődö
kifejlödésünknek...”**

■ Az 1848. évi magyar átalakulást joggal nevezhetjük a modern kori Magyarország első (és lényegét tekintve sikeres) rendszerváltásának; sőt ebben a tekintetben szinte unikális jelenség a magyar történelemben. Történetileg rendkívül rövid idő, 1848. március 17. és április 10. között megszülettek az ország addigi közjogi-politikai, illetve társadalmi rendszerét szinte gyökeresen átalakító törvények. A törvények által megalkotott rendszer ugyan nem volt tökéletes, de lehetővé tette a polgári Magyarország megalakítását. Ahogy Kossuth fogalmazott az országgyűlésről szóló – s valamennyi követ által átvett – követjelentésében, „nem minden ez, mi az egész nemzet jövődójét magában foglalná, hanem alapja jövődö kifejlödésünknek...”

A törvények jelentös részében (nagyjából kétharmadában) szerepelt az ideiglenességre való utalás – 1867-ig mégis ezek alkották a magyar politika fő viszonyítási alapját.

a.) A központi igazgatás

■ Az 1848. évi III. törvénycikk megszüntette a feudális kormányzókat, a Budán székelő Helytartótanácsot és Kamarát, valamint a Bécsben működő Kancelláriát. Ezek 1848. április végén fejezték be ténykedésüket, miután átadták az ügyeket az új minisztériumoknak. Az erdélyi unió szentesítése után pedig az Erdélyi Kancellária is befejezte ténykedését.

Az átalakulás kulcskérdése a *közjogi rendszer* átalakítása volt, hiszen a reformkori magyar törvényhozás éppen azért nem tudta megtenni azokat a döntő lépéseket, amelyekre a polgári átalakulás érdekében szükség lett volna, mert a közjogi berendezkedés önmagában alkalmatlan volt erre, mind a törvényhozás szerkezete, mind a kormányzat „felelőtlensége”, mind az Ausztriához való alárendelt viszony miatt.

Közjogi szempontból legfontosabb a III. törvénycikk volt, amely szerint az uralkodó „minden polgári, egyházi, kincstári, katonai és általában honvédelmi tárgyokban” kizárólag a független magyar felelős minisztérium útján fogja gyakorolni a végrehajtó hatalmat. A törvénycikk nem volt elég egyértelmű, hiszen ez határozott formában csak azokat a tárgyakat utalta a magyar kormány hatáskörébe, amelyek korábban a Kancellária, a Helytartótanács és a Kamara köréhez tartoztak, vagy „azokhoz tartozniuk kellett volna”. A törvénycikk szövege csak általában szólt a minisztériumhoz tartozó „katonai és általában minden honvédelmi” tárgyakról.

Magának a *végrehajtó hatalomnak* a szerkezetében is fontos változások történtek. A korábbi kormányzások kollegiális jellegűek voltak, azaz, a tisztviselők egyéni felelőssége a döntésekben és a döntésekért nemigen érvényesült. Noha ezek is viszonylag jól strukturált intézmények voltak, a modern szakminisztériumi igazgatás követelményeinek aligha felelhettek meg, hiszen a Helytartótanácsban belül négy-öt szakminisztérium ügyköreit kezelték. A felálló minisztériumi struktúra már megfelelt a modern polgári állam szükségleteinek, s világosan elhatárolta az ügy- és a hatásköröket.

A legfontosabb azonban nem ez volt, hanem a kormány és a miniszterek parlamenti felelősségének kimondása, ami gyökeresen megváltoztatta a végrehajtó hatalomnak az államfőhöz és a törvényhozáshoz való korábbi viszonyát. A kormányzások vezető tisztviselőit korábban lényegében semmi nem kötötte a törvényhozáshoz, az 1848:3. törvénycikk értelmében nem csupán a királynak, hanem immár (gyakorlati szempontból sokkal inkább) az országgyűlésnek voltak felelősök, s miután a miniszterek a maguk tárcáiért is felelősséggel bírtak, közvetve a minisztériumi tisztviselők is felelőssé váltak.

Még lényegesebb volt, hogy az uralkodó rendeletei csak a Budapesten székelő miniszterek valamelyikének ellenjegyzésével voltak érvényesek, azaz, a törvények kiküszöbölték az uralkodói önkény lehetőségét.

A törvényhozás

■ Ugyanilyen fontos és gyökeres volt az a változás, ami a *törvényhozás* szerkezetében és működésében történt. 1848 előtt Magyarországon két-, Erdélyben egykamarás országgyűlés működött. Más-más módon, de mindegyik igen aszimmetrikus összetételű volt. Magyarországon a főrendi tábla annak ellenére blokkolhatta az alsótábla javaslatait, hogy a főrendek számaránya még a politikai jogokat lényegében monopolizáló nemességen belül is inkább csak ezrelékekben volt kifejezhető. Erdélyben pedig az uralkodói meghívólevéllel megjelenő királyi hivatalosok (regalisták) révén volt komoly lehetősége a kormánynak arra, hogy neki tetsző irányba befolyásolja a törvényhozás működését. Magyarország és Erdély unióját követően megtörtént a két törvényhozás integrációja is (a magyarországi 4-5. törvénycikkek alapján.)

Az új, a képviselőház tekintetében népképviselési alapon választott törvényhozás megmaradt ugyan kétkamarás szerkezetűnek, de a főrendiház (felsőház)

szerelve és súlya jelentősen leértékelődött. Egyrészt megszűnt az a fajta blokkoló funkciója, amelyet a reformkor során mindvégig gyakorolt, s immáron nem az uralkodói (birodalmi) érdek képviselőjeként lépett fel. Másrészt magának a felsőtáblának a politikai arculata is megváltozott, hiszen többnyire a volt ellenzéki főrendek, a kormány által újonnan kinevezett főispánok vettek részt a munkájában (egy részük nem is volt arisztokrata).

A népképviseleti rendszer bevezetésének köszönhetően jelentősen megnőtt a választók és választhatók száma is. A törvényhozás elsősorban vagyoni, jövedelmi, illetve értelmiségi cenzus alapján jelölte ki a választásra jogosult körét, ugyanakkor nem vette el a választójogot azoktól a nemesektől, akik 1848 előtt rendelkeztek választójoggal, de nem ütötték meg egyik cenzus mértékét sem. Ez ugyan némileg torzított a rendszeren, ugyanakkor a nemesség nagy tömegei az új törvények értelmében is választásra jogosultak voltak. Ugyanez vonatkozott azokra a városi polgárookra is, akik az új cenzusok alapján nem kaptak volna szavazati jogot.

Kiküszöbölte viszont a törvény a korábbi rendszer több súlyos torzítását is. Az új választókerületek kijelölésével népszerűarányossá tette a képviseletet (ez nem feltétlenül felelt meg a *választásra jogosultak* arányainak), hiszen míg korábban egy nagy lélekszámú megye ugyanúgy két követet küldhetett, mint egy kisebb lakosságú, az új rendszer a megyei lakosság számarányait vette figyelembe a választókerületek számának megállapításánál. Másrészt, míg korábban a szabad királyi városok által küldött összes követ szavazata együttesen ért fel egyetlen megye szavazatával, immáron e városok is népszerűarányuknak megfelelő képviselői helyhez (és szavazathoz) jutottak. Végül, a káptalani szavazatok eltörlésével kikerült egy testidegen elem a lakosságarányos választási rendszerből.

Szabaddá vált a mandátum más értelemben is. Míg korábban a megyék és szabad királyi városok követei kénytelenek voltak a küldőik által megfogalmazott követutasítás alapján szavazni, eltérő szavazatuk pedig megsemmisítette egymást (azaz, az adott törvényhatóság szavazata ez esetben érvénytelen volt), az új szabályozás hallgatással mellőzte a követutasítás intézményét, s a képviselők megbízóleveleként a választási jegyzőkönyv szolgált. Miután a rendi országgyűlések időszakában megesett, hogy a követek valamelyikét politikai meggyőződésükkel meg nem egyező pótutasítások elfogadásával kényszerítették lemondásra, az utasítási rendszer eltörlésével a kényszerített visszalépés lehetősége is megszűnt.

Jelentősen csökkent az uralkodó játéktere az országgyűlés mellőzését, illetve munkájának félbeszakítását illetően is. Noha már az 1620. évi 3. törvénycikk rendelkezett az országgyűlés háromévenként összehívásáról, s ezt 1791-ben és 1827-ben megismételték, az uralkodó (mint éppen az 1811–1825 közötti tizenégy év története mutatta), hajlamos volt e törvényt mellőzni. Az 1848. évi 4. törvénycikk viszont évenkénti ülésezést írt elő, s egy-egy országgyűlés mandátumát három évben szabta meg azzal, hogy az újabb ciklust megelőző hat hét alatt meg kell történnie az új képviselőválasztásoknak; azaz, immáron gyakorlatilag folyamatossá tette az országgyűlés munkáját.

Fontos volt az a rendelkezés (1848:4. tc. 5. §), amely szerint az uralkodó csak akkor napolhatta el vagy oszlathatta fel korábban az országgyűlést, ha egyben kintűzte a következő országgyűlés összehívásának időpontját, illetve, ha az országgyűlés elfogadta az előző évi zárszámadást és a következő évi költségvetést. Ez a pont tette lehetővé, hogy amikor V. Ferdinánd 1848. október 3-án (magyar mi-

niszteri ellenjegyzés nélküli) királyi kéziratban feloszlatta az országgyűlést, a testület erre hivatkozva nyilváníthatta törvénytelennek az uralkodói rendeletet.

Az államfői hatalom

■ A törvények jelentősen korlátozták az addig meglehetősen tág *államfői hatalmat*. A 3. törvénycikk 7. §-a az érsekek, püspökök prépostok, apátok, a zászlós-urak kinevezési jogát, a kegyelmezést, a nemesi rangok, címek és rendjelek adományozásának jogát hagyta meg az uralkodónak – de ezeket is csak „az illető felelős magyar miniszter ellenjegyzése mellett.”

A 8. § szerint „a magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, nemkülönbén a katonai hivatalokrai kinevezéseket” az uralkodó „személye körül leendő felelős magyar miniszter ellenjegyzése mellett” fogja elhatározni. A 8. § ugyan behatárolta a magyar kormány mozgásterét, s látszólag komoly befolyást engedett a hadügyekbe az uralkodónak és a Bécsben lévő külügyminiszternek. Ám az utóbbi csupán olyan katonai ügyeket továbbíthatott az uralkodóhoz, amelyek hozzá a kormánytól vagy a hadügyminisztertől kerültek fel.

A 9. § szerint a 7–8. §-ban foglalt ügyeket leszámítva, az uralkodónak az országból való távolléte esetén a többi ügyeket a kormány végelhatározás céljából „a nádor s királyi helytartó elhatározása alá” terjeszthette. Az uralkodói önkénynek gátat szabott az a rendelkezés, amely valamelyik, Budapesten tartózkodó magyar miniszter ellenjegyzéséhez kötötte az uralkodói rendelkezések érvényességét.

Ugyanakkor az új rendszerben lehetségessé vált, hogy István nádor a király távollétében gyakorlatilag teljhatalommal intézkedhessen, leszámítva a 3. törvénycikk 7. §-a által felsorolt jogokat. 1848 májusa és 1848. augusztus közepe között ez volt a helyzet. A nádor elvileg még az országgyűlés által meghozott törvényeket is szentesíthette volna – sajnos, különböző okoknál fogva erre nem került sor.

b.) Az önkormányzatok

■ 1848 előtt a megyék voltak a közelet és a politizálás legfontosabb helyszínei, s az országgyűlés alsótábláján a polgári átalakulás gondolatát ezeknek a törvényhatóságoknak a követői képviselték a legkövetkezetesebben. Természetesen nem minden megyéé, hiszen voltak konzervatív, vagy az egyes reformintézkedéseket csak részben támogató megyék is. A birodalmi kormányzat vezetői azonban jól tudták, hogy a polgári átalakulás elleni küzdelmükben a megyék „politikai áthangolása” nélkül hosszú távon aligha számíthatnak sikerre. Ezt a célt szolgálta az az intézkedés, hogy 1845-től kezdve a megyéket irányító főispánok mellé (vagy, a be nem töltött főispánságok esetén) helyett főispáni helytartókat, az ún. adminisztrátorokat neveztek ki. Az új rendszer részben a közigazgatás korszerűsítését, hatékonyabbá tételét is szolgálta, alapvető célja azonban az volt, hogy a főispáni helytartók pénzzel, meggyőzéssel, erőszakkal elérjék a reformellenzék visszaszorítását, s a következő országgyűlésre konzervatív, vagy legalábbis a kormányzattal nem ellenséges követek küldését.

Érthető tehát, hogy az új kormány egyáltalán nem kívánta megtartani a kormányzat feltétlen kiszolgálóit eredeti helyükön. A kormány a második, április 15-én Budapesten tartott minisztertanácscon határozott a főispáni helytartói hivatal megszüntetéséről. Másnap, április 16-án Szemere Bertalan belügyminiszter rendeletet bocsátott ki, amelyben elrendelte a főispáni helytartók (adminiszt-

rátorok) hivataluktól való felmentését azzal, hogy ahol főispán nincs, ott ideiglenesen, főispán kinevezéséig az alispán vegye át a kormányzást.

Ugyanakkor tetten érhető az a törvényhozói szándék, hogy az átalakulást az önkormányzatok szintjén némileg elhalasszák. A 16., „A megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról” szóló törvénycikk 1. § értelmében „a megyei szervezetnek népképviselői alapján rendezéséről” megalkotandó törvénycikket a kormánynak a következő országgyűlésre kell előterjesztenie. Az ideiglenesek szánt törvény 2. §-a szerint a jelen országgyűlés berekesztése után minden megyében a lehető legrövidebb időn belül közgyűlést tartanak, amelyen részt vehetnek a törvények értelmében eddig szavazattal rendelkező, vagy megyei határozattal erre feljogosított személyek; illetve, a megyei lakosok által községenként választandó küldöttek. Ezen a közgyűlésen kihirdetik a törvényeket, majd „egy nagyobb számú állandó bizottmány fog minden születésre különbség nélkül, a szokott módon választatni.” Ez a bizottmány a fő- vagy annak távollétében az alispán elnöklétével szükség szerinti gyakorisággal és időtartammal fog ülésezni, s gyakorolja a megyegyűléseket megillető jogokat. A 17. törvénycikk értelmében a megyében az elkövetkező országgyűlésen „teendő intézkedésig” (azaz az új törvény meghozataláig) nem tartanak tisztújítást, hanem a hiányzó hivatalnokok pótlását, illetve az 1848:11. törvénycikk értelmében alakítandó megyei törvényszékek tagjainak megválasztását a főispán a 16. törvénycikkben említett „középponti választmánnyal egyetértőleg” fogja „ideiglenesen és helyettesítésként” betölteni.

Nincs itt terünk a 16. törvénycikk kapcsán az országgyűlésen és a kormánynon belül kibontakozó vitáról szólni. Két tényezőre kívánjuk felhívni a figyelmet. Az egyik: a törvény stabilizálta a Kossuth által oly fontosnak vélt megyék helyzetét, s az ideiglenes rendszer lehetővé tette, hogy a megyék elvégezzék azokat a feladatokat, amelyeket az új törvények rájuk róttak. Beleszólást engedett a fel szabadult paraszti népességnek a közügyek irányításába, de megőrizte a megyei szakapparátust a változásoktól. (Miótán a megyék többsége már 1848 előtt ellenzéki érzelmű volt, a stabilitásuk iránti igény kétségkívül érthető volt.) A másik: a magyarországi megyék gyűléseiben és bizottmányi üléseiben a magyar köztanácskozási nyelvként történő meghatározásával megakadályozta a megyék nemzetiségi alapú szerveződését.

Míg a 16. törvénycikk a megyék esetében megtiltotta, a 23., „A szabad királyi városokról” szóló törvénycikk 20. §-a a városok esetében kimondottan előírta a tisztújítást. A törvénycikk az egyes városoknál lakosságszámuk alapján eltérő választói cenzust határozott meg, s a városi tisztviselőket jelöltállítás útján, a városi képviselőket „kijelölés nélkül” rendelte megválasztani. A törvény hatályát a választásokat illetően a 24. törvénycikk kiterjesztette a szepesi XVI. városra, valamint az „első bírósági hatósággal ellátott, rendezett tanácscsal” már rendelkező, vagy azzal felruházandó községekre is. A rendezett tanácscsal el nem látott községek esetében a választásokról az egyes megyék joga volt ideiglenesen intézkedni. Ugyanígy tisztújítás megtartására kötelezte a 25. törvénycikk a Jászkun-, s a 26. törvénycikk a Hajdú-kerületet.

Mi volt e különbség magyarázata a megyék és a városok között? A szabad királyi városok esetében kétségtelenül belejátszott az a tény, hogy a települések előljáróságát és tanácsait korábban igen szűk társadalmi bázis alapján választották, s így e városok egy része a kormánypolitikai biztos bázisa volt. A törvénynek az „első bírósági hatósággal ellátott, rendezett tanácscsal” már rendelkező,

vagy azzal felruházandó községekre történő kiterjesztése pedig gyakorlatilag megnövelte a városok számát.

Átalakították a törvények az önkormányzati rendszert is. A megyékben megszüntették nemesség politikai monopóliumát, noha a rendszer itt – ideiglenesen, a működőképesség fenntartása érdekében – súlyosan aránytalan maradt. Míg ugyanis a politikai jogokat korábban is gyakorló személyesen vehettek részt továbbra is a megyegyűléseken, addig a felszabadult paraszti községek csupán megválasztott képviselőik útján folyhattak be a döntésekbe (16. tc.) Ehhez járult az a tényező, hogy a 16. törvénycikk nem új megyegyűlések összehívásáról, csupán a megyebizottmányok kiegészítéséről intézkedett, s hogy a 17. törvénycikk lényegében megtiltotta a teljes tisztújítást, csupán a valamilyen okból kieső tisztviselők pótlásáról intézkedett. Ezzel – Szabad György megfogalmazása szerint – ugyan egy jelentős feudális maradvány épült be az új polgári államrendbe, de miután a törvények végrehajtásában a megyéknek kellett kulcsszerepet játszaniuk, érthető, hogy a törvényalkotók minden olyan tényezőt ki akart küszöbölni, ami akadályozhatta volna az átalakulást. Hogy a törvényalkotókat főleg a már említett, a működőképesség fenntartásával kapcsolatos aggodalom vezérelte, azt az is mutatja, hogy a szabad királyi városok, a községek, a kerületek, illetve Fiume és Buccari esetében a törvények kimondottan előírták a tisztújítást, méghozzá az egyéni választójog alapján (23-27. tc.).

c.) A hadügyi igazgatás

■ Nehezebb volt a helyzet a hadügyi igazgatás átalakításával. Az 1848. március-áprilisában megalkotott törvénycikkek között nem volt olyan, amely az ország fegyveres erejéről rendelkezett volna. A III. törvénycikk megfogalmazása sem volt elég egyértelmű, hiszen ez határozott formában csak azokat a tárgyakat utalta a magyar kormány hatáskörébe, amelyek korábban a Magyar Királyi Kancellária, a Helytartótanács és a Kamara köréhez tartoztak, vagy „azokhoz tartozniuk kellett volna”. A törvénycikk további szövege csak általában szólt – a többi között – a minisztériumhoz tartozó „katonai és általában minden honvédelmi” tárgyakról. A korábbi kormányzások azonban legfeljebb a Magyarországon állomásozó cs. kir. hadsereg ellátásában, illetve a katonai és polgári hatóságok közötti kapcsolattartásban játszottak szerepet. A katonaság ügyeinek nagy részét a birodalom egész területére kiterjedő rendszerben a főhadparancsnokságok, a Generalkommandók intézték. Ezek szervezeti és politikai szempontból függetlenek voltak a magyar kormány szervektől, s semmilyen szempontból nem tagolódtak be a magyar feudális államrendszerbe. A birodalom területe összesen 12 ilyen főhadparancsnokságra oszlott, ezek közül öt volt a történelmi Magyarország területén.

Ezekről a főhadparancsnokságokról azonban nem intézkedtek az 1848. évi törvénycikkek, ahogy arról sem, hogy mit jelent a magyar katonaság; az országban állomásozó, nagyjából külföldi kiegészítésű alakulatokat, vagy pedig az ország területén toborzott és sorozott katonaságot? E kérdéseket azért is rendezni kellett, mert a főhadparancsnokságokra a 22. törvénycikk értelmében felállítandó belső rendfenntartó erő, a nemzetőrség felfegyverzésében is fontos feladat járt. E főhadparancsnokságok pedig nem törődtek a kormány utasításaival, mondván, hogy az iránta gyakorlandó engedelmségre nézve még nem kaptak utasítást Bécsből. Batthyány miniszterelnök határozott fellépésének köszönhe-

tően, május 7-én az uralkodó királyi kéziratban utasította a négy magyarországi főhadparancsnokságot, a budait (Magyarország), a temesvárit (Bánság), a péterváradit (Szlavónia és Szerémség) és a zágrábit (Horvátország) a Batthyány-kormány rendelkezései alá rendelte. A nagyszebeni (Erdély) főhadparancsnokságot csak június 10-én utasította a magyar kormányzat rendeleteinek teljesítésére.

A június 10-i királyi kézirat világossá tette, hogy a cs. kir. hadügyminisztérium illetékessége semmilyen tekintetben nem terjed ki a Magyarországon állomásozó katonaságra, illetve a magyarországi határőrvidékre, s az ezekre vonatkozó rendeleteket a főhadparancsnokságok ezentúl a magyar kormánytól veszik.

Az új törvények átalakították az ország honvédelmi rendszerét. Egyrészt a végrehajtó hatalom immáron beleszólással rendelkezett a honvédelmi rendszer kialakításába és működtetésébe; másrészt, a kormányzat a 22. törvénycikk értelmében létrehozott egy saját belső rendvédelmi szervezetet, a nemzetőrséget. Ez a törvény részletességével kiemelkedett az 1848-as törvények közül, legfontosabb paragrafusának azonban egy keretjellegű megfogalmazás bizonyult. Eszerint a nemzetőrségbe olyan, a vagyoni kvalifikációt meg nem ütő személyeket is fel lehetett venni, akik „érdekeltek az alkotmányos rend fenntartásában”. Ez a paragrafus tette lehetővé, hogy a kormányzat a nemzetőri intézmény keretein belül, de a kvalifikációtól tekintve önkéntesekből szervezze meg az első tíz honvédszázalóaljat, az önálló magyar hadsereg magvát. A nemzetőrség és a honvédség irányítását maga Batthyány vállalta magára, s az általa felügyelt szervezet, az Országos Nemzetőrségi Haditanács gyakorlatilag kilencedik minisztériumként működött 1848 decemberéig, amikor is összeolvadt a Honvédelmi (Hadügy-) Minisztériummal. Ugyanakkor egyelőre nem született törvény a hadkiegészítés elveiről sem.

Az államegység megteremtése

■ A szuverenitás visszaszerzésének fontos biztosítéka volt az állam területi reintegrációja. Ezt szolgálta a 6., a Partium visszacsatolásáról (pontosabban, az 1836-ban erről hozott 21. törvénycikk végrehajtásáról) szóló törvénycikk, illetve Magyarország és Erdély uniójáról szóló 7. törvénycikk helyreállították az ország területi egységét. (Ez utóbbi azonban csak az erdélyi rendi országgyűlés hasonló értelmű törvénycikkének elfogadása és június 10-i uralkodói szentesítése után történt meg.)

Fontos problémát jelentett az ország déli és keleti határszélén húzódó Katonai Határőrvidék státusának rendezése. Az 1848:5., az országgyűlési követek népképviselési alapon történő választásáról szóló törvénycikk 5. §-a ugyanis a választókerületek között felsorolta a Határőrvidék ezredeit is, az 55. § pedig a horvátországi határőrvidéken a horvát tartományi gyűlésre, a szlavóniai-szerémségi és bánsági határőrvidéken, illetve a csajkás kerületben a magyar kormányra bízta a képviselő-választás módjának szabályozását. A magyar közjogi felfogás szerint a Határőrvidék egész területe a Magyar Királyság része, az osztrák (birodalmi) felfogás szerint viszont mind Magyarországtól, mind a birodalom más területeitől független katonai gyarmat, amelyet legjobb lenne önálló tartománnyá szervezni.

A tét persze nem csak ez volt. Bécsben attól tartottak, hogy ha a Határőrvidék visszakerül magyar fennhatóság alá, olyan magyar haderővé válhatna, amely az összmonarchia érdekeivel ellentétben is felhasználható. A magyar fél pedig – teljes joggal – attól tartott, hogy ha fennhatóságát nem sikerül kiterjesz-

tenie a Határőrvidékre, e terület katonai szervezetben élő nem magyar lakosságát a magyar átalakulás ellenségei a magyar kormány ellen fogják mozgósítani. Hosszas viták után a két paragrafust mégis sikerült elfogadtatni. A törvénycikk csak általában utalt arra, hogy a határőrvidék politikai rendezése iránt a törvényhozás részletesen intézkedni fog. Mindenesetre, az igénybejelentés megtörtént, s a május 7-i királyi kéziratokat követően a magyar kormány legalább elvileg rendelkezhetett a Határőrvidékkel is.

A szuverenitás külsődleges jegyeit érvényesítette a 21. törvénycikk, amely szerint „a nemzeti szín és az ország címere ős jogaiba visszaállítatik”, s amelynek értelmében „minden középületknél s közintézetknél minden nyilvános ünnepek alkalmával, és minden magyar hajókon a nemzeti lobogó és [az] ország címere” használandó. Józan önkorlátozásra vallott az a kiegészítés, amely a kapcsolódó részek (Horvátország és Szlavónia) számára lehetővé tette, „hogy az ország színei és címere mellett saját színeiket és címerüket is használhassák”.

Társadalmi és gazdasági változások

■ Az ország lakosságának döntő többségét alkotó, addig jogi és gazdasági alávettségben élő jobbágylakosság a törvény előtt egyenlővé vált volt uraival, s tulajdonába kapta az általa művelt úrbéres földet. Ezzel együtt megszűntek a földesuraknak és az egyháznak a jobbágytelek használatáért teljesítendő adó- és munkajellegű szolgáltatások, a robot, a kilenced és a tized.

Az alkotmányos rendszer átalakítása szempontjából legalább ilyen fontosak voltak azok a *társadalmi és gazdasági változások*, amelyeket a törvények okoztak. Noha az *alkotmányos alapjogok* (Grundrechte) fogalma a korszakban már ismert volt (1848–49-ben az osztrák birodalmi gyűlés hosszan tárgyalt róluk, s az elvi megfogalmazás szintjén még az 1849. március 4-i oktrojált alkotmányba is bekerültek), az áprilisi törvényekben külön nem kodifikálták őket, ugyanakkor a törvények rendszeréből kibonthatók. Ilyen volt a törvény előtti egyenlőség, amely az úriszéki hatóság megszüntetésének logikus következménye volt (1848:9. tc.), a sajtó- (és vele a véleménynyilvánítás) szabadsága (1848:18. tc.), a vallásszabadság és a vallások egyenlőségének kimondása a bevett vallásokra nézve (1848:20. tc.), a választójog és a hivatalképesség joga (1848:5., 16-17., 23-27. tc.), a polgári tulajdonhoz való jog (9-10., 12., 15. tc.).

Az úriszéki hatóság eltörlése megszüntette azt a képtelen helyzetet, hogy valaki egyszerre legyen bíró és érdekelt fél a saját ügyében. Az úrbéres viszonyok eltörlése (1848:9. tc.) révén a volt jobbágy szabad parasztként vált jobbágytelkének birtokosává, amelyet eladhatott, vásárlás útján gyarapíthatott, családtagjai között feloszthatott anélkül, hogy ebbe a földesúrnak beleszólása lett volna. A dézsma és a papi tized eltörlése (9. és 13. tc.) révén megszűnt a paraszti osztály államilag garantált gazdasági alávetettsége.

Az ősiség eltörlése (15. tc.) a földesúri réteg szabad birtokforgalmának legfontosabb akadályát szüntette meg. A tulajdonjog tiszteletben tartását mutatták a már befejezett úrbéres (összesítési, legelőelkülönözési stb.) perek végrehajtásáról (10. tc.), illetve a megszüntetett úrbéri magánjövendelmek államadóssággá változtatásáról (12. tc.), s az átmeneti időszakra egy, a kiesett úrbéri jövendelmek pótlására nyújtandó kölcsönök folyósítására létrehozandó hitelintézettről (14. tc.) szóló törvények. Ezek egyszerre szolgálták a jogbiztonságot és az új rendszer társadalmi bázisának megerősítését. A 12. törvénycikk „a nemzeti közbecsület

védpaizsa” alá helyezte a földesurak kármentesítését – azaz, elvi ígéretet tett rá, konkrét időpont nélkül.

A közteherviselés elvének kimondása (8. tc.) megszüntette azt a képtelen helyzetet, hogy míg korábban az ország lakosságának tíz százaléka sem vehetett részt a politikai életben és a közösség egészét érintő döntések meghozatalában, addig a maradék több mint kilencven százalék fizette az állami és önkormányzati adókat; s míg a nemesség arra hivatkozva tartotta „szűzen” a villát, hogy vérével adózva szolgálja a hazát, addig a jobbágyság a hadiadó fizetése mellett még a cs. kir. hadsereg újonckontingensének kiállításában is szinte egyedül viselte a hadkiegészítés terheit.

A vallási egyenjogúságot a „törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre” nézve a 20. törvénycikk mondta ki azzal, hogy ezek sorába beemelte az unitárius egyházat is. Ezáltal indirekt módon megszűnt a katolikus egyház addigi államvallási státusza. Egyben kiterjesztette a vegyes házasságokat és a katolikus vallásról történő áttérést engedélyező 1844:3. törvénycikk érvényét a görögkeleti egyházra is.

Ahogy már hangsúlyoztuk, a törvényhozók 1848 tavaszán nem a véglegesség igényével alkották meg a harmincegy törvénycikket, s eleve a rendszer továbbfejlesztésére gondoltak. Így maradtak olyan kérdések, amelyeket idő hiányában, konkrét politikai okok, vagy egyenesen bonyolultságuk miatt a törvények nem érintettek és nem rendeztek. Ilyen volt az Ausztriához való viszony, a céhrendszer, az igazságszolgáltatás, a nemzetiségi kérdés vagy a nem úrbéres szolgáltatások ügye. De e hiányosságok ellenére a rendszer összességében működőképes volt, s az uralkodó 1848 őszi „kiválása” után is az maradt.

A kibontakozó önvédelmi háború miatt az ideiglenesen vagy úgy sem rendezett kérdések végleges rendezése az 1849 nyarán győztes neoabszolutista rendszerre maradt. Az új birodalmi adminisztráció ugyan nem akarta visszahozni a rendi-feudális rendszert, de döntéseiben elsősorban az arisztokrácia és az összbirodalom érdekei vezették. Polgári rend jött létre ugyan – de polgári szabadságjogok nélkül. (1852-ben Magyarországon és Erdélyben is bevezették az osztrák polgári törvénykönyvet.)

I. Ferenc József már 1849. október 20-án uralkodói nyíltparancsot tett közzé a közteherviselésről, amelyet 1850-ben követett az ideiglenes földadórendszer bevezetése.

A birtokos osztály helyzetének rendezését szolgálta 1852-ben az ősiségi nyílt parancs, illetve 1853-ban a földtehermentesítési nyílt parancs a kárpótlásról. 1857-től 40 éven át folyik a földtehermentesítési kötvények kisorsolása. Teljes költsége 310 millió forint volt – a magyar tartományokból befolyó éves adó 20 millió forint. A kárpótlás nem állami forrásokból, hanem a kármentesítési adó kivetésével történt, ami azt jelentette, hogy a volt jobbágyok ugyanúgy fizették ezt az adót, mint a kármentesítendő földesurak.

1853. március 2-án jelent meg az úrbéri pátens, amely a jobbágyfelszabadítással függőben maradt kérdéseket rendezte. Ez a volt jobbágyság számára hátrányosabb megoldásokat hozott, mint amilyen tervezetekkel 1848–1849-ben a magyar országgyűlés és a kormányzat foglalkozott. (A parasztoknak maguknak kellett megváltaniuk az irtásföldeket, maradványföldeket, szőlőket stb., s a birtokrendezések során a parasztság kezében lévő földállomány egy része ily módon elveszett.

Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert újabban gyakran hallani olyan véleményeket, hogy a forradalom örökségét a neoabszolutista rendszer teljesítette be. Holott a magyar kormányzat és országgyűlés nem *szándék és képesség hiányában* nem lépett tovább a polgári jogegyenlősítés útján, hanem azért, mert az áprilisi vívmányok védelmében fegyveres harcra kényszerült. A neoabszolutizmus láthatóan azokon a területeken hozott komolyabb előrelépést, amelyeken ehhez anyagi érdeke fűződött: a jobbágyszabadítás és a kárpótlás rendezése nélkül az adórendszer működtetése is nehezebb lett volna. Azaz, nem kell különösebb hálát éreznünk I. Ferenc József, Felix Schwarzenberg, Alexander Bach vagy Anton Schmerling iránt azért a 18 évért, amely a magyar polgárosodás számára nem haszontalanul, de mégsem az ország lakosainak akarata szerint, sőt inkább annak ellenére 1849 és 1867 között eltelt.

Kelemen 2025